

הבדלה

ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אתו וכו'. כשם שהקב"ה בירך וקידש את השבת, כך ישראל חייבים לשמור את יום השבת ולקדשו (עפ"י פרקי דרבי אליעזר יח).

קידוש והבדלה נלמדים מ'זכור את יום השבת לקדשו' וא"כ אין לנו מקור בכתוב על יום טוב. ואולם ממשט לשון הרמב"ם 'כשם שמקדשין בלילי שבת... כך... יותר נראה דגדר אחד לשניהם, ומשמע בפשוטו שאף קידוש והבדלה של יו"ט דאורייתא, וכמו שנקט בספר חרדים (ד), וכן צדד במנחת חינוך (לא) בדעת הרמב"ם. ואעפ"י דקרא בשבת כתיב, אך טעמו כמו שפירש בעצמו שהימים טובים בכלל 'שבתות ה' הם, ועל כן הם כלולים במצות 'זכור את יום השבת לקדשו' [וכמו שהראו המנ"ח והגרא"ו שם שלדעת כמה ראשונים ילפינן יו"ט משבת להלכות שונות, וה"ה לקידוש היום]².

ובהלכות גדולות (ריש הלכות קידוש והבדלה) נקט גם כן ששאר ימים טובים הושוו לשבת לענין 'זכרהו', כי גם בהם נאמר זכירה, 'למען תזכר', 'זוכרת' וכו' (וע"ש בהגהות בן אריה). אמנם בהלכות יו"ט כתב בה"ג מקור אחר לקידוש יו"ט, מדכתיב 'אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש'³. אבל ברמב"ם נראה שימים טובים ושבת מקור אחד להם כאמור].

והר"ש משאנץ (מובא באגרות הרמ"ה. ציינו בקוב"ש שם) נקט שמצות הבדלה מדאורייתא, וגם במוצאי יו"ט, מדכתיב 'להבדיל בין הקדש ובין החול'. וכן מדויק קצת בשיטמ"ק ביצה ד: וכן דרשו בגמרא (שבוועות יח:) הך קרא לענין הבדלה, דאמר ר' יוחנן כל המבדיל על היין במוצאי שבתות הויין לו בנים זכרים דכתיב להבדיל בין הקדש ובין החול, וכתיב התם להבדיל בין הטמא ובין הטהור וסמיך ליה אשה כי תזריע.

[מקורות מצות קידוש והבדלה, בשבתות ובימים טובים]

א) פסק הרמב"ם (שבת כט,א), 'מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו. כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש. וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו. בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה'. וכן מנה הרמב"ם בספר המצוות (עשה קנה) מצות עשה לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו, להזכיר בה קידוש היום ומעלתו והיבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו. והוא אמרו יתברך 'זכור את יום השבת לקדשו' וכו'. הנה דעת הרמב"ם ברורה [והחזיק אחריו בספר החינוך מצוה לא] שמצות הבדלה מדאורייתא, מקרא ד'זכור את יום השבת לקדשו'. ומקורו בדרשת רז"ל 'קדשהו בכניסתו וקדשהו ביציאתו' (כמוש"כ הרמב"ם בשהמ"צ וכן כתב המ"מ שם). והוא בשאלות דרב אחאי (קסו - לגרסת הרי"ד בספר המכריע עא). וכנראה כן היתה גירסתם בברייתא דפסחים קו.⁴

ויש סוברים דדרשה ד'זכרהו' אסמכתא בעלמא היא, ולדבריהם מצות הבדלה מדרבנן (עתורא"ש ברכות כ: בשם ר"ת; מ"מ שם; רעק"א או"ח סוס"י רצו עפ"י תוס' בשבוועות).

[לענין יום טוב, כתב הרמב"ם (שם הי"ח) 'כשם שמקדשין בלילי שבת ומבדילין במוצאי שבת, כך מקדשין בלילי ימים טובים ומבדילין במוצאייהן ובמוצאי יום הכפורים שכולם שבתות ה' הן'. וכתב המ"מ שם: ודע שאין קידוש יו"ט דבר תורה. ובקובץ שעורים (ריש ביצה) פירש דבריו, שהרי להרמב"ם

א. וכגירסת הרי"ד שם והמפרש בניזיר ד. אבל לפנינו בשאלות איתא רק 'בכניסתו'. וכ"ה בשאלתא נד.

ב. ואולם סתימת הפוסקים כהמ"מ (והלח"מ עכו"ם יב,ג) דקידוש ביו"ט מדרבנן, ונפ"מ שאם יש לו כוס אחת - ישמור לשבת (מג"א רעא,א ומשנ"ב). וע' אג"מ או"ח ח"ד ק. ולשון הרמב"ם 'כשם... כך... מתפרשת לענין המעשה בפועל ולא לענין מקור הדין וגדרו.

ג. ואי ילפינן מהך קרא ד'מקראי קדש' (וכ"מ במכלתא ובשאלות יתרו), לכאורה אין מקור להבדלה ביו"ט מהתורה, דמקרא קדש לא משמע אלא קידוש. ואם למדים מלשונות זכירה, אין מקור ליוהכ"פ [ומסתבר גם לר"ה, אע"ג דכתיב ביה 'זכרון תרועה']. והרמב"ם הושה הבדלה לקידוש ויוהכ"פ לשבת, ובע"כ שמקורו מ'זכור את יום השבת לקדשו'.

במצוה זו, שהרי מצוה זו חלה במוצאי השבת כשכבר נעשה גדול, ואעפ"י שהוא עצמו לא היה בר חיוב מדאורייתא בשבת, סוף סוף גם כלפיו השבת היא קודש והרי עתה מוטלת עליו המצוה להבדיל בין הקודש לחול.

הבדלה קודם צאת השבת; אמרינן בברכות (כו), מתפלל אדם של שבת בערב שבת. וכן של מוצאי שבת בשבת. ולדעת רוב-ככל הראשונים, וכן פסק הרמב"ם (שבת כט,יא), רשאי מדינא אף להבדיל קודם צאת השבת [מפלג המנחה ולמעלה]. ואולם ישנה דעת גאונים (רה"ג, מובא בריצ"ג ובספר העתים) שאינו מבדיל אלא משתחשך. ונראה שאם המקור להבדלה הוא מ'זכור' - בכניסתו וביציאתו, אפשר להזכירו גם בסמוך ליציאה כשם שאפשר לקדש בסמוך לכניסה מעט קודם או אחר כך, וכדברי הרמב"ם 'שמצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו במעט', וכן פירש המאירי (בברכות כו:), שאף ההבדלה קידוש היא לשבת, ואין לחוש במה שעדיין נוהג מנהג קודש. וא"ש היטב שהרמב"ם אזיל לשיטתו. אבל אם מקור דין הבדלה הוא מ'להבדיל', נראה שאין מסתבר להבדיל בזמן שעדיין הוא קודש וחייב לשבות בו, אלא המצוה חלה רק בהתחלפות הזמן מקודש לחול, שאז יש מקום ל'הבדלה' בין זמן הקודש שחלף לזמן ההווה. וא"כ יש לומר שבזה נחלקו הגאונים ושאר הפוסקים.

ואם תאמר, לפי הסברא הראשונה שאף בזמן הסמוך לכניסה וליציאה שפיר דמי, אם כן מהו זה שדנו הראשונים להוכיח מהאי דינא דמתפלל ומקדש בערב שבת, לדין תוספת שבת [יש שהוכיחו מכאן שתוספת

[נפקותות אפשריות לדינא בין הבדלה שמקורה ב'זכור' או משום 'להבדיל בין הקדש ובין החול']

(ב) ונראה לבאר כמה נפקותות בנידון זה, האם מקור דין הבדלה הוא משום זכירה בכניסתו וביציאתו או משום להבדיל בין הקודש לחול; -

נשים בהבדלה; לדעת רוב הראשונים, נשים חייבות בהבדלה. ואעפ"י שהיא מצות עשה שהזמן גרמה, ביאר המ"מ דהואיל וחייבות בקידוש מדאורייתא, דאתקש 'זכור' ל'שמור' (כדאמר רבא בברכות כ:), א"כ הוא הדין להבדלה דנפקה מהך קרא דקידוש, זכרהו בכניסתו וביציאתו. וכ"כ החינוך (לא). והוסיף המ"מ שאף אם הבדלה מדרבנן, מ"מ כעין דאורייתא תיקונה^ד. ואולם דעת הארחות-חיים שנשים פטורות [והזכרה דעה זו בשו"ע (רצו,ח), והרמ"א חשש לדעה זו למעשה, שלא יבדילו הנשים לעצמן (לכתחילה) אלא ישמעו מן האנשים]. ולפי הר"ש שמקור מצות הבדלה הוא מ'להבדיל', מוסברת דעה זו, שאין ההבדלה קשורה עם מצות הקידוש וא"כ הדרינן לכלא דנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן^ה.

כמו כן יש לדון בקטן שהגדיל במוצאי שבת; בשו"ת הר צבי (או"ח קסה) כתב שאינו מחויב בהבדלה זו מהתורה ועל כן אינו מוציא את הגדול בהבדלה, מפני שמצות ההבדלה מדאורייתא נלמדת מ'זכור את יום השבת', הרי שהיא חובת יום השבת היא, לקדשו בכניסתו וביציאתו, וא"כ זה שלא היה מצווה מדאורייתא ב'זכור' ביום השבת, אינו חייב מהתורה לקדשהו ביציאתו^ו. ואולם אם מקור הדין נלמד מ'להבדיל בין הקדש ובין החול' מסתבר שאף הקטן חייב מהתורה

ד. וכן נראה בדברי הריטב"א בפסחים נד. משום דתקנהו כעין קידוש. וכן ביאר הגר"ז (רצו,יט) בדעת החולקים על הארחות חיים.

ה. בארחות חיים גופא (כפי המובא בב"י רצו) מוסבר הטעם משום דהבדלה מדרבנן היא דאסמכוה אקרא, ואינה תלויה בשמירת שבת. [וכסברת התוס' בברכות כ: ופסחים קח: דאף במצוות דרבנן שהז"ג נשים פטורות]. וכן נקט רעק"א (על שו"ע תפט,ט) ועוד פוסקים, דהפטורים נשים מהבדלה מוכח דס"ל דהבדלה דרבנן. אך לפי האמור בפנים אין זה הכרח.

ויתכן שיש נפקותא לדינא, דהגרעק"א שם הוכיח דלהלכה נקט הרמ"א (רעא,ה) שחובת הבדלה דאורייתא, ולפי דבריו שם תלות נידון זה בחיוב האשה, יוצא שמדינא יכולה האשה להוציא האיש בהבדלה. וכן הורה הגרשז"א (שש"כ פנ"ח הערה עז) במקום הצורך כגון שהבעל חולה. אך לפי האמור בפנים שאף אם הבדלה דאורייתא יתכן שאשה פטורה, ד'להבדיל' היא מצוה לעצמה שהזמן גרמה, א"כ אפשר שיש מקום לחוש לדעה זו. [ואולם אם יבדיל האיש בדברים תחילה (ובין כך הכי עדיף טפי. ע' שש"כ שם) - יכולה להבדיל על הכוס בשבילו, לפי מה שנקטו האחרונים לעיקר כדעת רוב הפוסקים שאשה חייבת בהבדלה עכ"פ מדרבנן, שאם אינה יכולה להבדיל בעצמה - האיש מבדיל בשבילה אעפ"י שכבר הבדיל על הכוס. ע' ערוה"ש רצו,ה ודע"ת שם ח ועוד].

ז. לא ידעתי הכרח לכך, מ"ט לא תחול עליו המצוה עתה להזכיר את הבדלת השבת מהחול, מה גם שתוכן המצוה אינו מתייחס לשבת פרטית בהכרח אלא צריך להזכיר הבדלת שבתות דעלמא [ואף שלא היה מצווה להזכירו בכניסתו, מהי תיתי שייפטר משום כך מיציאתו]. וביחוד לפי מה שהוכיחו האחרונים מגמרא סנהדרין (נה) שאף כלפי הקטן יש חלות 'מצוה' ו'איסור' בעצם אלא שאין הגברא מחויב, וא"כ עתה שנעשה בר חיוב מדוע ייפטר, דמהי תיתי שצריך שיהא מחויב בשעת השבת. ולא דמי למעשה שעשה בקטנותו שהואיל ובפועל לא חייבו המעשה י"ל שלא נתחייב גם לאחר שהגדיל (כמו שצדד בחזו"א לענין ברכת המזון. וכן יש לדון בכיסוי הדם כששחט בקטנותו והגדיל].

פסק (ביו"ד שמא) כמהר"ם שחייב להבדיל למחרת, ולענין קטן שהגדיל באבלותו פסק (שצו) כהרא"ש לפטור. וכתב הט"ז (שם) דלא קשיא, כי לענין אבלות עיקר זמנה הוא בשעה ראשונה שאז עיקר המרירות, ואילו נהיגת אבלות לאחר זמן הוא מדין 'תשלומין', על כן נקטינן שאם היה פטור בשעת עיקר החיוב שוב אין מקום לתשלומין, משא"כ בהבדלה עיקר זמנה הוא כל שלשה ימים דחשיבי 'אחר השבת', וזהו טעם השו"ע שמבדיל לאחר הקבורה, ולא מטעמיה דמהר"ם שאין דיחוי למצוות אלא משום שעיקר זמנה הוא אף למחר. [ויש שפירשו שזהו טעמו דמהר"ם גופיה. עפ"י מנחת חינוך לא וקה"י ברכות ז]. והחת"ס (בתשובה או"ח יז) דחה מאד סברא זו, דודאי עיקר זמן ההבדלה הוא במוצאי שבת דוקא, ואילו למחרת מדין תשלומין הוא. אמנם כעיקר סברת הט"ז כבר איתא במאירי (בתענית ל, ובמגן אבות ד) שהעמיד שני צדדי הספק [גבי תשעה באב שחל במוצאי שבת, ע"ש] בשאלה זו, האם עיקר זמן ההבדלה הוא במוצאי שבת, ולאחר מכן חייב מדין 'תשלומין', או עיקר הזמן אף לאחר מכן. [וע' בגליון רעק"א (או"ח רצט) שדן לחלק בין יום ראשון שהוא עיקר זמנה, ואילו שני ושלישי מדין תשלומין, ונפ"מ להבדלה דיום טוב, יעו"ש. ויש להאריך בזה טובא].

וגרא"ה שהדברים תלויים במקור דין הבדלה; להרמב"ם דילפינן מ'זכור את יום השבת', מסתבר שעיקר זמן ההבדלה הוא סמוך לצאת השבת, וכמו שכתב הרמב"ם גופא שהמצוה היא בכניסתו וביציאתו או סמוך להן מעט, ובהכרח שהבדלה עד יום ג' הוא מדין תשלומין [ובמנ"ח (לא) נקט בפשיטות שאכן גם להרמב"ם התשלומין רק מדרבנן]. ואילו אם המקור הוא מ'להבדיל בין הקדש ובין החול' שפיר י"ל דכל דמיקרי 'אחר השבת' עדיין עומדת המצוה וקיימא כדמעיקרא להבדיל בין השבת ובין החול, וא"כ מצינו פתח ליישב סברת הט"ז - שכבר נפתחה בראשונים - עפ"י שיטת הר"ש משאנן ט.

דאורייתא, ויש דוחים שאף אם תוספת מדרבנן מהני הקידוש מדאורייתא. ונתבאר במק"א - ומאי ראיה, הלא לפי מה שנתבאר כל שהוא סמוך לכניסה וליציאה הוי זמן הראוי להזכיר שבת השבת והבדלתה, וא"כ לעולם י"ל שאין תוספת שבת מהתורה ואעפ"כ מזכיר את השבת בסמוך לכניסתה הגם שהוא חול, דומיא דהבדלה שעושה בזמן שהוא קודש. ויש לומר שאמנם זמן הסמוך לכניסה וליציאה הוא גם כן זמן הראוי מצד עצמו להזכיר הקידוש וההבדלה, אבל סו"ס הקידוש הוא מצוה ממצוות היום, ועל כן סוברים הראשונים שאילולא שחלה קדושת יום השבת, לא היה יוצא במצות הקידוש מבעוד יום, כי לא יתכן לקיים מצות היום ביום אחר [וכמו שאין קיום מצות סוכה בערב סוכות מפלג המנחה ולמעלה ז]. משא"כ הבדלה הלא אינה 'מצות היום' של מוצאי שבת, הלכך כל שהוא זמן הראוי מצד סמיכותו ליציאה, שפיר דמי לעשותה אף בשבת עצמה. ח

נפקותא אפשרית נוספת, לענין איחור זמן ההבדלה; נקטינן (בפסחים קו) מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל עד יום רביעי או כל היום הראשון עכ"פ. ונחלקו הראשונים אודות מי שהיה אונן במוצאי שבת והריהו פטור מן המצוות, לדעת מהר"ם מרוטנבורג נתחייב להבדיל למחרת לאחר קבורת המת, ואילו הרא"ש (רפ"ג דברכות) נקט שכבר נדחה מן המצוה כיון שבמוצאי שבת היה פטור ושוב אין שייך בו ענין תשלומין. ודימה זאת הרא"ש (בסוף תענית) למה שכתב הרמב"ם בתשעה באב שחל במוצאי שבת שאין מבדילים במוצאי ת"ב [כדעת הבה"ג], שהואיל ונדחה מהבדלה על הכוס במוצאי שבת שוב נדחה מן המצוה. והב"ח (ביו"ד שצו) תלה מחלוקת זו במחלוקת נוספת שנחלקו בה מהר"ם והרא"ש גופייהו (בסוף מו"ק), אודות קטן שהגדיל בתוך שלשים יום למות קרובו, האם חלה בו דין אבלות כדין שמועה קרובה (מהר"ם), או כיון שהיה פטור בתחילת הזמן, שוב בטלה ממנו המצוה (רא"ש). ועל פי זה תמה על השו"ע שלענין אונן במוצאי שבת,

ז. ע' מג"א תרלט סק"א [ומשמע קצת מדבריו דלא מהני דין תוספת על זה, ושם מפני שסוכה אינה תלויה בקדושת היום דנוהגת כל שבעה, וכסברת המג"א גבי חמץ במוצאי פסח]. וע"ע בשו"ע תרצב, ד לענין קריאת המגילה מפלג המנחה, ובמה שתמה הפר"ח שם.

ח. וא"ת מאין ההנחה הפשוטה שהקידוש ממצות היום, שמא עניינו רק הזכרה בכניסתו, דומיא דזכירה ביציאתו - שמא י"ל דהכי משמע קרא ד'לקדשו' שבהזכרה זו מקדש את השבת, וכדברי הרמב"ם (יתרו) שהשוה זאת לקידוש החודש וקידוש היובל, והם בתוך הזמן דוקא.

[וע' מנח"ש סי' ד שחכך טובא - דלא כדעת כמה אחרונים - שאף לדעת הרמב"ם שהשמיט תוספת שבת, אם קידש מבעו"י נאסר במלאכה ואין יכול להתפלל תפילת חול].

ט. יש לרדן לפי"ז בקטן שהגדיל ביום שני או שלישי, שלכאורה מדאורייתא לא יצא ידי חובה בהבדלה שעשה בקטנותו [כפי שדנו כיו"ב במצוות אחרות שעשה בקטנותו אם יוצא בהם י"ח כשהגדיל]. והרי לפי האמור לעיל, אם מקור החיוב הוא מ'להבדיל', חייב מהתורה גם כשלא היה בר חיוב ביום השבת.

הבדלה, דמדרבנן ממשיכים איסורי השבת עד שיבדיל. איסור זה יסודו משום כבוד השבת, להימנע מעשיית מלאכה ביציאתו עד שיבדיל [כיון שלא הבדיל עדיין חל במקצת קדושת שבת עליו ואסרו חז"ל במלאכה]. לשון המשנ"ב רצט סקל"ג. נמצא לפי זה, שההבדלה מהוה 'מתיר' לעשיית מלאכה, אבל אינה 'מתיר' לאכילה, אלא אדרבה איסור האכילה נובע מפני המצוה המוטלת עליו.

ואולם לשון הרמב"ם (שבת כט,ה) היא: 'משיצא היום אסור לו להתחיל לאכול ולשתות ולעשות מלאכה או לטעום כלום עד שיבדיל'. הרי כרך בחדא מחתא איסור אכילה עם מלאכה. מלשון זו דקדק הגרי"ז (בספרו שם) שלדעת הרמב"ם איסור מלאכה גם הוא כענין איסור אכילה קודם המצוה. וכן דייק מלשון הגמרא 'אסור לו לאדם שיעשה חפציו' אשר מורה שאין הדבר תלוי בשם 'מלאכה' דשבת, אלא עיקרו משום עשיית חפצים, וכשם שנקטו בגמרא (ברכות יד) לשון זו לענין האיסור שקודם התפילה.

ואמר בזה הגרי"ז שתי נפקותות: מהרי"ף (בפרק ערבי פסחים) משמע שאיסור עשיית מלאכה קיים עד שיבדיל על הכוס. והר"ן הקשה על כך, וכן נקטינן להלכה שלאיסור מלאכה סגי בהבדלה בדברים. ואולם דעת הרי"ף, ביאר הגרי"ז, שנקט כסברת הרמב"ם שאיסור מלאכה כאיסור אכילה, שעד שלא קיים מצות הבדלה בשם ומלכות על הכוס כדינה, נאסר במלאכה ובאכילה. ורק לפרש"י שאיסור מלאכה הוא דין נפרד משום היכרא ללוות את המלך, סגי באמירה בעלמא להיכר שיצאה השבת להחירו במלאכה. נפקותא נוספת ביאר הגרי"ז, שלפי גדר זה הנראה ברמב"ם, נראה שאין הדבר תלוי בדין מלאכה האסורה בשבת, דהלא אינו משום לתא דשבת כלל וכלל אלא משום עשיית חפציו קודם המצוה כאמור. ובזה פירש דעת הפוסקים שלא כל מלאכה אסורה קודם שיבדיל רק מלאכה גמורה כמו כותב ואורג אבל הדלקת הנר והוצאה שרי.¹

ונראה שאף לשיטת הרמב"ם יש ליישב סברת הט"ז, כי אמנם לכתחילה המצוה היא 'בכניסתו' ו'ביציאתו' אבל י"ל שזמנים הללו אינם מעכבים בעיקר המצוה, כי נראה שכל רגע מן השבת טעון קידוש, ולכך הדין שאם לא קידש בלילה מקדש והולך כל היום כולו, ואף סמוך ליציאתו [ובמנ"ח (לא) נסתפק אם זהו מדאורייתא או מדרבנן, אבל מפשט לשון השאלות (קסו) נראה שהוא מדינא דאורייתא, ד'שבת' אמר רחמנא, לא שנא יממא לא שנא ליליא]. וכן י"ל שכל רגע מימות החול טעון הבדלה משבת הקודמת, וכל זה נכלל במצות 'זכור את יום השבת לקדשו', לקדשו ולהבדילו מימות החול. [ונראה שמצד עיקר דין הבדלה היה צריך להבדיל כל השבוע אלא שמיום רביעי כבר נחשב ערב שבת הבאה וכבר נשכח רושם השבת שעברה לגמרי. ובזה א"ש לשון בני ר' חייא 'מבדיל והולך כל השבת כולו' הגם שלמעשה הכוונה עד רביעי כדפירש ר' זירא (קו). - רק באו להשמיע את עיקר מצות הבדלה שעניינה שייך כלפי כל ששת ימי המעשה].

ונראה דהכי מוכח, דהא לכו"ע כל ליל מוצ"ש עד הבוקר הוא מעיקר זמנה ולא בתורת תשלומין, הגם שאין כאן קיום ד'ביציאתו' או סמוך לה, כשם דל"ח 'בכניסתו' בבוקר יום השישי - ועל כרחק ד'בכניסתו' ו'ביציאתו' אינם לעיכובא.

י. ועוד תצא נפקותא לחומרא, שגם מלאכות לצורך אוכל נפש המותרות ביו"ט, ייאסרו קודם הבדלה במוצאי יו"ט. אך אין כן פשטא דמלתא. וצ"ע.

ועוד יש לבאר בזה, פלוגתת הרמב"ם והראב"ד גבי אמירת הבדלה וברכת המזון על כוס אחת; מהרמב"ם (שבת כט,יב) והרי"ף נראה שרשאי להבדיל ולברך על כוס אחת, הגם שאין עושים מצוות חבילות חבילות, ומטעם זה קידוש וברכת המזון אינן נאמרות על כוס אחת (פסחים קב), הבדלה וברכת המזון שאני. והראב"ד השיג דמאי שנא. ופירש המגיד-משנה סברת הרמב"ם, שברכת המזון והבדלה הן על דבר שעבר, 'שחיוב ההבדלה אינו בשביל הזמן ההוה והעתיד שהוא חול אלא בשביל הזמן שעבר שהיה שבת', ועל כן הם מענין אחד, וכדאמרינן בגמרא דב'חדא מלתא' אין לחוש משום חבילות חבילות, משא"כ קידוש וברכת המזון, שזה על היום הנכנס וזה על המזון שאכל. ונראה שהרמב"ם לשיטתו שדין הבדלה נלמד מ'זכרה' ביציאתו, אבל אם הוא משום 'להבדיל' נראה שגם הבדלה היא מצוה מפני הזמן ההוה של חול ולא מפני הזמן שעבר, וי"ל שזו היא סברת הראב"ד.

[בגדרי איסור טעימה ועשיית מלאכה קודם הבדלה]

[פלוגתת הראשונים אם איסור מלאכה משום לתא דשבת או משום התעסקות קודם המצוה; השיטות והנפקותות]

ג) אחר פתיחה זו במקור מצות הבדלה, נבוא עתה להעמיק חקר בעיקר מהותה. הלכה פסוקה היא שקודם הבדלה אסור להתחיל לאכול ולשתות, כדאמרינן בפסחים (קה.). ועוד אמרו במקום אחר (שבת קנ:), אסור לו לאדם שיעשה חפציו קודם שיבדיל. והנה עניינו של איסור אכילה קודם הבדלה, משמע לכאורה שהוא כענין שאסור לאכול לפני עשיית מצוות או לפני התפילה. ואולם עניינו של איסור מלאכה, יש לשמוע מרש"י (בשבת שם. וכן ביאר הגרי"ז עפ"י רש"י בפסחים ג) שהוא ענין אחר, לעשות היכר ללוות את המלך, והוא דין מדיני השבת שהתור מלאכה טעון

ובזה פירש הגר"א (רצד) טעם לכך שמשלבים את ההבדלה באמצע הברכה, לאחר 'אתה חונן לאדם דעת' קודם 'חננו מאתך', ונתחבטו האחרונים בטעם הדבר - כי נקטינן כשני הטעמים [ופירש שגם בתלמוד דידן נחלקו (ברכות לג.) נחלקו אמוראים בשני טעמים אלו], לכן מקדימים 'אתה חונן לאדם דעת' ליתן שבח על הדעת, מפני שהדעת נצרכת לאפשרות ההבדלה, ומאידך יש להקדים ההבדלה לבקשת הדעת, 'חננו מאתך' - שהרי אין לשאול צרכים קודם הבדלה יא. מכל מקום שמענו בירושלמי כסברת רש"י שכל עוד לא הבדיל אין לשאול צרכיו כשם שאסורה מלאכה, הרי דחשיבין כאילו השבת ממשכת. יב ואילו לפי הטעם השני שהוא משום חובה המוטלת עליו, אין לאסור אלא התעסקות בחפציו ולא שאילת צרכים.

והולך הירושלמי לשיטתו בשבת (ספט"ו) בהא דאפליגו אמוראי ביום הכפורים שחל אחר השבת [בזמן שהיו מקדשים על פי הראיה] האם מבדילים בתפילה משבת ליוהכ"פ. ושאלו, 'כלום הוא מבדיל אלא להתיר לו דבר שהוא אסור לו' והרי כל האסור בשבת אסור ביוהכ"פ. ותירצו שמבדיל להדיח כבשים ושלקות מן המנחה ולמעלה. הרי משמע שההבדלה מהוה 'מתיר' למלאכה, ואילו להרי"ף אין ההבדלה באה להתיר מלאכה כלל כאמור.

המגן-אברהם (תצא) נסתפק אם מותר לאכול חמץ במוצאי פסח קודם שהבדיל, כאשר עומד באמצע סעודתו [וה"ה לענין קניית חמץ באותה שעה]. וצדד להתיר, דכיון שחשכה הוי חול לכל דבר אלא שחכמים אסרו במלאכה עד שיבדיל בתפילה, אבל איסור חמץ אינו תלוי בהבדלה שהרי אף בחול המועד אסור לאכול חמץ. וכן נקט (תרכד) לענין רחיצה ושאר עינויים במוצאי יוהכ"פ שמוותרים קודם הבדלה [והגרי"ז כתב (בקונטרס על יומא) להסתפק אודות שתיית מים במוצאי יוהכ"פ קודם הבדלה]. והנה לפרש"י אמנם יש מקום לדון ולומר שקדושת היום נמשכת עד הבדלה כמו לענין איסור מלאכה, וכך לענין חמץ ועינויי היום, ומ"מ יש לומר שאיסורים אלו אינם שייכים בעצם לקדושת היום, וכמו איסור חמץ הקיים אף בחול המועד, וכן לענין יוהכ"פ יתכן שהעינויים אינם תלויים בהכרח

הנה עיקר שני הצדדים שהעמיד הגרי"ז באיסור מלאכה קודם הבדלה, משום לתא דשבת או משום מצות הבדלה, יש להם סמך ומקור בדברי הראשונים והפוסקים, כפי שיבואר; -

כבר עמד הרמ"ך (בהשגותיו פכ"ט מהלכות שבת ה"ה), לדעת הרי"ף שאסור לעשות מלאכה קודם הבדלה על הכוס, כיצד מדליק הנר לברך עליו קודם ברכת ההבדלה. ותירץ שלצורך הבדלה ודאי מותר. והנה אם כפרש"י שכל עוד לא הבדיל, נשאר הוא באיסור מלאכה דשבת, אין מובן הגדר בזה, להתיר מלאכה לצורך הבדלה - אבל לפי באור הגרי"ז בדעת הרי"ף שאיסור מלאכה עניינו משום התעסקות בחפציו קודם שמקיים מצוותו להבדיל, הרי מובן מאילו שמלאכה הנועדה לצורך המצוה ולכבודה, מעיקרא אינה בכלל האיסור, ונתישבה דעת הרי"ף לפי שיטתו.

כאמור, הביא הרמ"א (רצט"י) מרבנו ירוחם שהאיסור לעשות מלאכה קודם הבדלה, היינו רק במלאכה גמורה כגון כתיבה ואריגה, ולא מלאכה קלה. ותמה הבי"י לחלק בכך. וכתב המג"א [כ"ה לפנינו. ובמחצה"ש כתב להגיה בע"א], וכן נקט בדרך החיים (ומובא בשעה"צ שם ודייק כן בלשון רבנו ירוחם) שכוונת רבנו ירוחם היא רק לאחר שהבדיל בדברים קודם הבדלה על הכוס, בזה לא הקילו אלא במלאכה קלה, אבל קודם הבדלה בדברים אסור בכל מלאכה. ובאור שיטה זו נראה פשוט עפי"ד הגרי"ז דס"ל לרבנו ירוחם ששני הדינים איתנהו באיסור מלאכה; הן משום לתא דשבת הן משום לתא דמצות הבדלה, הלכך עד שהבדיל בדברים אסור בכל מלאכת שבת, מה לי קלה או כבדה, שהרי צריך לנהוג כאילו השבת ממשכת, ואילו לאחר שהבדיל בדברים וכבר עשה היכר ליציאת השבת, לא נאסר אלא משום שעדיין לא קיים חובת הבדלה על הכוס, ומשום כך אסור רק במלאכה כבידה.

מאידך, בירושלמי נראה כשיטת רש"י, שפירשו שם (ברכות ה"ב) שני טעמים שקבעו הבדלה בברכת הדעת: בתחילה אמרו אם אין דעת הבדלה מנין, ובשם ר"א אמרו 'זאת אומרת שאסור לעשות מלאכה עד שיבדיל, ודכוותה אסור לו לאדם לתבוע צרכיו עד שיבדיל' - לכך קבעוה קודם שמתחיל לשאול צרכיו.

יא. יש להעיר שאף ביו"ט שחל במוצ"ש משלב ההבדלה לאחר פתיחת הברכה הגם שאין שם שאלת צרכים - שלאחר שפוח בשבח כללי, מוסיף ליתן שבח בהבדלה [והרי איכא למ"ד הבדלה בהודאה, והיינו מפני שמודה על קדושת השבת ועל שאר קדושות שניתנו לנו והיבדלותן מן החול].

יב. ומ"מ משמע בפוסקים שלא אסרו אלא מלאכה, אבל איסור 'ממוצא חפצך ודבר דבר' ליכא קודם הבדלה, שלכך מותר לומר לאחר לעשות לו מלאכה. וכן הותרו דברים האסורים משום עובדין דחול. ע' בסוסי"י רסג ובשו"ע הגר"ז רצט"ט. וא"ת מאי שנא משאלת צרכים דמשמע בירושלמי דאסור, וי"ל שזו רק סברא בעיקר תקנת חכמים לקבוע אמירת 'אתה חוננתנו' קודם ששואל צרכיו כתפילת חול. תדע, שאילו היה זה איסור מדינא, בדין הוא שאם שכח להבדיל בברכת הדעת וזכר, לא ימשיך לשאול צרכיו עד שיבדיל.

בעלמא [מלבד במקרא מגילה דמחמרינן (עפ"י תה"ד קט) אף לאחר התענית, אם לא בשעת צורך גדול. ע' משנ"ב תרצב סקי"ד. וצ"ב ט"ן]. וכתב שבשאר המצוות גדר האיסור הוא שלא יימשך וייבטל המצוה, אבל כאן האיסור הוא איסור עצמי, ולא מחשש הימשכות ושכחה ט". ולא פירש מהותו ועניינו של איסור זה, אבל רמז פתח הענין בצינו לדברי המג"א בסימן רלה (סק"ה) לפי שעיקר מצוותן של קידוש והבדלה הוא בתחילת זמנם י".

ונראה בבאור הענין, דהנה איכא למאן דאמר (בפסחים קו:): טעם - אינו מבדיל. ונחזי אנן, אילו איסור טעימה עניינו כאיסור אכילה לפני עשיית מצוה, ודאי אין מסתבר לומר שכיון שעבר וטעם לא יבדיל, שהרי כל עיקרה של הטעימה נאסרה עליו כדי שלא יימנע מהמצוה ועתה כשטעם אתה בא למונעו ממנה? אטו מי שאכל קודם תקיעת שופר שוב לא יתקע? ! ובודאי להך מאן-דאמר כך היתה צורת התקנה מעיקרא, להסמין ההבדלה לשבת ולא יפסיק באכילה קודם שמבדיל, וא"כ איסור האכילה הוא בעיקר גדר זמן ההבדלה והסמכתה לשבת וכפי שיתבאר, הלכך סובר שאם טעם הרי כבר עבר זמן ההבדלה שתקנו חכמים ושוב אינו מבדיל עתה י". ואם כן יש לומר שגם לדין דקיי"ל כמאן דאמר טעם מבדיל, היינו רק משום דס"ל שאין זה לעיכובא, אבל ביסוד הענין אין מחלוקת שעיקר זמן ההבדלה הוא קודם אכילה.

וסייעתא גדולה ליסוד זה מדברי הראשונים בברכות (לג.), בהא דאמרינן שם טעה בזו ובזו, שגם לא הבדיל בתפילה וגם אכל קודם שהבדיל על הכוס - חוזר ומתפלל, ופירש הרשב"א הטעם [לא כרבנו יונה שפירש משום קנסא, מפני שעשה שלא כדין בשני דברים], שכיון שטעה אפילו בכוס והוא צריך לחזור, הרי הוא חוזר לכסדרו, וסימן לדבר: אם בא לנפות מנפה את כולו (ב"ב צד.). והרא"ה הוסיף שאעפ"י דקיי"ל

בעצם קדושת היום לאיסור עשיית מלאכה, הלכך אף דאסרינן במלאכה קודם שהבדיל יתכן ששאר דיני היום כבר עברו. וזהו תוכן דיונו של המג"א יג. אבל לסברת הגרי"ז בדעת הרי"ף והרמב"ם שאיסור זה עניינו כאיסור אכילה ועשיית מלאכה קודם התפילה ושאר מצוות, הלא נראה דמעיקרא אין מקום לאיסור בל יראה במוצאי פסח או נעילת הסנדל במוצאי יוהכ"פ קודם הבדלה, שהרי לא אסרו אלא מלאכה ואכילה. יד

עוד דנו הפוסקים לגבי הנאה ממלאכת שבת ממי שאינו שומר מצוה ואינו מבדיל. כמובן, נידון זה שייך רק לפי הסברא שאיסור מלאכה הוא משום לתא דשבת, שאיסורי השבת ממשיכים עד שיבדיל, אבל אם יסוד האיסור הוא משום התעסקות במלאכה קודם המצוה, פשוט שאין מקום לאיסור הנאה ממלאכה זו, כשם שאין איסור ליהנות ממלאכה הנעשית על ידי אדם קודם שהתפלל.

[שיטת הרמב"ם ביסוד איסור טעימה ומלאכה; גדרו בעיקר קביעת זמן ההבדלה]

ד) והנה מה שכתב הגרי"ז לפי דיוק לשון הרמב"ם לבאר דעת הרי"ף, צ"ע שברמב"ם עצמו הלא מבואר בסמוך דלא כהרי"ף, שמאחר שיבדיל ויאמר בין קדש לחול מותר לעשות מלאכה אעפ"י שלא הבדיל על הכוס. וכבר עמד על כך הגרי"ז עצמו במקום אחר (בחדושי הגר"ח סטנסיל, קונטרס המועדים מהגרי"ז), דלהרמב"ם די באמירת המבדיל לחוד לענין מלאכה ולא לענין אכילה, הגם ששניהם אסורים משום חובת הבדלה המוטלת עליו. אך זה צ"ב בסברא. ועל כן נראה בדעת הרמב"ם לבאר הענין בדרך אחרת.

דהנה הגרעק"א (רעא על המג"א סק"ו) עמד על החילוק בין איסור טעימה לפני הבדלה [וכן לענין קידוש] שהוא שונה מבשאר מצוות, שבהם אין איסור טעימה

יג. וכיו"ב יש לפרש דברי המג"א בסי' תפט סק"ז לענין ספירת העומר קודם הבדלה.

יד. לפי"ז באמירת 'המבדיל' יהא מותר לכו"ע שיהא לו חמץ או לשתות מים ולרחוץ. אך לולא דברי הגרי"ז יש מקום לומר שאף להרי"ף גדר איסור מלאכה הוא שכל עוד לא קיים חובת הבדלה על הכוס כפי שתקנו חכמים, לא הותר באיסורי היום.

טו. והתם מחמרינן אפילו במים. וע' הלי"ש מועדים-א פי"ט הערה 4 וצ"ע.

טז. וע' גם בשעה"צ רצט אות ו.

יז. וכ"כ הגר"ז רעא, ט. ואם נפרש כפשוטו, עדיין יקשה מה בין זה לבדיקת חמץ שגם היא עיקר זמנה בתחילת הלילה (כמוש"כ הפוסקים בסי' תלא) ואעפ"י אין שם איסור טעימה [וע' באה"ל שם שהחמיר באכילת פירות הרבה משום שהייה מטעם זה זמנה בתחילת הלילה, אבל טעימה בעלמא לכו"ע שרי], וכן לענין הדלקת נר חנוכה - אלא צריך לפרש כפי האמור בפנים.

יח. וא"ש בזה מה שמבואר בסוגיא בפסחים קה: שגם כשהתירו לו לאכול קודם הבדלה, כגון שאין לו אלא כוס אחד דמניחו לאחר המזון ומשלשן כולן לאחריו, גם אז למ"ד טעם אינו מבדיל צריך להמתין עד למחר קודם אכילה להבדיל. ומוכח שאין זה משום קנס, שהרי כאן התירו לו לכתחילה לעשות כן ומ"ט לא יבדיל לאחר המזון.

יום מנוחה וקדושה לעמך נתת]. ומדברי סופרים הרחיבו שני עניינים אלו במצוות כבוד ועונג; מצות הכבוד הוא סניף של הקידוש והזכירה, ומצות עונג הוא סניף והרחבה של המנוחה, שביתה שיש בה מרגוע ותענוג. והרי זאת כוונת הרמב"ם בחלוקתו לשני דברים שנאמרו בשבת מן התורה ושנים מדברי סופרים, שהם שני ענייני השבת, שבכל אחד מאותם עניינים ישנה מצוה אחת מהתורה ואחת מדברי סופרים; 'זכור' ו'כבוד' מן הצד האחד, ו'שמור' ו'עונג' מהצד האחר.

לפי זה נראה שגם במצוות הבדלה איכא להנך תרי ענייני; ההבדלה שבין קודש לחול, בין השביתה לעשיית מלאכה, והוא קיום ה'זכור' ביציאתו, והכבוד בליווי המלך. והנה מדאורייתא נכלל הכבוד בעצם הזכירה, ומדברי סופרים תקנו הבדלה על הכוס, ונראה שהבדלה על הכוס הוא מענין מצות כבוד השבת שהוסיפו רבנן לסניף ה'זכור'.

וכנגד אלו שתי הפנים שבהבדלה אסרו חכמים שני דברים קודם ההבדלה; מלאכה ואכילה. וזאת כדי שתהא ההבדלה סמוכה לשבת וניכרת בשני ענייניה; איסור מלאכה קודם ההבדלה בא להדגיש את פן ה'הבדלה' שבהבדלה, ואיסור אכילה - משום פן ה'כבוד' שבהבדלה, שלפני שיבוא האדם לאכול אכילתו, יש לו לכבד את המלך בליווי על ידי אמירת ברכה על הכוס.

ואם כן, זהו שדרך הרמב"ם שני איסורים אלו יחדיו, כי איסור אכילה ואיסור מלאכה הנם אחד ביסודם; שלא להתחיל בענייניו עד שיבדיל. ואולם מפני שהם חלוקים בענינים הפרטי, שזה ענינו משום ה'הבדלה' וזה משום ה'כבוד', לכך גם חלוקים בדיניהם; איסור מלאכה תלוי בהבדלה שבדברים, באמירת הבדלה בין קודש לחול, ואילו איסור אכילה תלוי בהבדלה שעל הכוס [משעהשירו ותקנוה על הכוס], כי הכוס באה לכבוד. י"ט [לשון הרמב"ם בספר המצוות (עשה קנה, בתרגום החדש): 'שנצטוינו לומר דברים ביום השבת בכניסתו וביציאתו שבהם נזכיר גודל יום זה וכבודו והיותו נבדל משאר הימים שקדמו לו ושיבואו אחריו'. הרי הם שני העניינים האמורים: הזכרת כבוד היום והבדלתו. אלא שמדאורייתא מתקיים ענין הכבוד בזכירה גרידא, וחכמים תקנוהו על הכוס, דומיא ד'זכור' שבכניסת השבת המתקיים על הכוס מפני כבוד השבת].

טעם מבדיל מ"מ מצוותה מן המובחר עד שלא יטעום כלל. וכן מורים גם לשונות רש"י ורשב"ם פסחים (קה רע"ב) לענין הא דאמרינן חביבה מצוה בשעתה שעל כן מבדיל קודם אכילה, 'דמקמי סעודתא הוא שעת הבדלה'. הרי מבואר מזה שהאוכל קודם הבדלה, אין זה כאיסור צדדי על שאכל קודם המצוה או שפגע בכבוד השבת וקדושתה, אלא חשיב כטועה בדין ההבדלה גופא, וכמי שלא הבדיל בזמנו, ואף למ"ד טעם מבדיל - והיינו כמו שנתבאר, שכך תקנו מעיקרא את זמנה, שתהא ההבדלה ראשית לכל מלאכתו ולכל אכילותיו.

[שתי פנים בהבדלה; 'הבדלה' ו'כבוד' לשבת]

ויש להסביר הענין על פי מה שמתבאר בסוגיא בפסחים קג. ביו"ט שחל אחר השבת, דפליגי אמוראי אם מקדימים ההבדלה לקידוש או קידוש להבדלה, ואמרינן משל דר' יהושע בן חנניה למלך שיוצא ואפרכוס נכנס, מלווין את המלך ואח"כ יוצאים לקראת אפרכוס. הרי מבואר בגמרא שההבדלה היא 'ליווי המלך', וזהו המקור לדברי רש"י בשבת הנ"ל. [וקוטב פלוגתת האמוראים שם סובב סביב נידון זה, האם מאחרינן להבדלה כמה שיותר כדי שלא יראה עליו כמשאוי או מקדמינן משום משל דמלך שיוצא ואפרכוס נכנס. וע' בזה דברים מאירים ומשמחים בספר אור שמח שבת פכ"ט, בבאור מליצת הגמרא שם קה: 'לא חכימא אנה וכו'']. ועל כן מובן שאין לו לאדם להתעסק באכילה דידיה, ואפילו טעימה כלשהי, קודם שמלווה המלך. והרי נתבאר בדעת הרמב"ם שיש בהבדלה קיום של 'זכור'. נמצא אם כן שיש בהבדלה קיום של שני עניינים; זכירת השבת וליווי המלך.

ויוטעם הדבר ביותר בהקדם דברי הרמב"ם (שבת ל, א): 'ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים והן מפורשים על ידי הנביאים; שבתורה 'זכור' ו'שמור', ושנתפרשו ע"י הנביאים 'כבוד' ו'עונג' וכו'. ומה בעי בחלוקה זו, והלא עניינים ודינים מרובים יש בשבת. וכתב בנמוקי מהרא"י לבאר על פי דברי הרמב"ם בספר מורה הנבוכים (ח"ב לא) ששני יסודות יש במצוות השבת: המנוחה מן המלאכה, והקדושה. והם הן מצות 'זכור' - זכרהו לקדשו, ו'שמור' - בשביתה ממלאכה. [וכנוסח התפילה במנחה של שבת:

יט. וע' בפסחים קה. כשם שהשבת קובעת לענין אכילה קודם הקידוש, שאם התחילו לאכול מער"ש וקדש היום פורס מפה ומקדש, כך סברו ש'השבת קובעת להבדלה'. ודחינן דוקא לענין הפסקה אינה קובעת להבדלה אבל לענין התחלת אכילה קובעת. ומה שייכות לכך שהשבת קובעת לדין אכילה במו"ש, שלכאורה הוא דין אחר שאסרו חכמים לאכול קודם הבדלה - אך לאור האמורא"ש, שנראה שתקנו להבדיל בין אכילות שבת שהן מצוה לאכילות חול, ע"י שיקדש או יבדיל תחילה. וע"כ מתאים לומר שהשבת קובעת, כלומר כל סעודה שעושה לאחר צאת השבת סעודת חול היא וצריך להוציאה מתחום השבת ע"י שיבדיל מקודם.

[טעימה לאחר הבדלה על הכוס קודם הבדלה בתפילה]

יש לבאר לאור זאת שתי הערות השייכות לדינא. המשנ"ב (רצט סקל"ה). ובשעה"צ שם ציין לאחרונים. וצ"ע בכוונתו) נקט שגם אם הבדיל על הכוס אסור לו לאכול עד שיבדיל גם בתפילה. ויש להעיר שמדברי הרמב"ם (כט"ב) נראה שמותר [ותימה שהמשנ"ב לא ציין שברמב"ם מבואר איפכא²], שכן כתב: מי שהיה שותה בשבת ויצאה השבת, מפסיק משתייתו ומבדיל, ואחר כך חוזר לשתייתו. ומשמע בפשוטו שחוזר לשתייתו אעפ"י שלא התפלל רק הבדיל על הכוס. ולפי מה שנתבאר מובן היטב טעם הדבר, דנהי שתקנו להבדיל גם בתפילה וגם על הכוס וזה עדיין לא קיים את כל חובתו, מ"מ איסור אכילה מישך שייך להבדלה שעל הכוס דווקא, שהוא משום כבוד כנ"ל, על כן כיון שהבדיל על הכוס מותר לו לאכול אעפ"י שלא הבדיל בתפילה. [וגם במלאכה הותר להרמב"ם ולדידן, דודאי לא גרע מהבדיל בדברים].

[לא אמר הבדלה בתפילה ועשה מלאכה]

ועוד זאת: בדינא ד'טעה בזו ובזו' שחוזר ומתפלל, הכריע בבאור הלכה (רצד) על פי הרא"ש ורבנו יונה ועוד פוסקים, שלהלכה אינו חוזר אלא כשטעם קודם הבדלה אבל לא כשעשה מלאכה, ודלא כהרשב"א (בברכות לג) שכתב 'אכל או עשה מלאכה'. אמנם טעמו של הרשב"א פשוט לפי האמור, שאמנם כאשר מבדיל בתפילה הרי כבר נתקיימה ה'הבדלה' שבהבדלה, אבל אם לא הבדיל בתפילה, צריך לקיים בהבדלה שעל הכוס את שני הענינים, ה'הבדלה' וה'כבוד', הלכך אם עבר על אחד מהם, שאכל או עשה מלאכה, כבר לא קיימה כמצוותה.

[בגדר אמירת 'אתה חוננתנו'; עשיית הבדלה או הזכרת 'מעין המאורע' בתפילה]

(ה) הנה מתבאר מכל האמור ששני חלקים הם במצות הבדלה; 'הבדלה' ו'כבוד'. ועוד נתבאר שההבדלה שבדברים עיקר עניינה הוא להבדיל בין קדושת השבת ובין החול, על כן היא באה קודם שיעשה כל מלאכה. ותקנוה בתפילה דווקא [הגם דבעלמא אין התפילה מקום

עשיית המצוות, מלבד מצוות מסוימות שעניינן שייך לתפילה, כפי שנתבאר במקום אחר בא"ן - מפני שהוא בא עתה לנהוג כמנהג ימי החול, לתבוע צרכיו בתפילת חול, כדאמרינן בירושלמי. ואילו ההבדלה שעל הכוס נתקנה לכבוד השבת, כמשל ליווי המלך ביציאתו. ועל כן עיקר זמנה קודם שיתעסק באכילתו.

ועפ"י יתורץ עוד ענין מוקשה, דהנה מכלל הדברים למדנו שההבדלה בתפילה אינה הזכרה בעלמא כשאר הזכרות שתקנו בתפילה מעין המאורע, כגון אמירת 'על הנסים' בחנוכה ופורים, אלא חלות דין הבדלה הוא שמקומו בתפילה. וכן הוא פשוט דברי הגמרא (בברכות לג): מתחילה קבועה בתפילה, העשירו קבועה על הכוס, הענו חזרו וקבועה בתפילה והם אמרו המבדיל בתפילה צריך שיבדיל על הכוס.

ובן הוא בהדיא ברשב"א שם, שעיקר תקנתא דהבדלה היא להבדיל בתפילה.

ועוד מוכח הדבר ברשב"א שם, שהקשה על מה שאמרו בגמרא שאם שכח לומר 'אתה חוננתנו' בתפילה אינו חוזר, הואיל ואומרה על הכוס - ואכן כשאינו לו כוס כתב בה"ג שחוזר ומתפלל - והלא אמרו (בשבת כד) שכל יום שאין בו קרבן מוסף, אם טעה ולא הזכיר בו מעין המאורע אין מחזירין אותו, כגון חנוכה ופורים תעניות ומעמדות, וא"כ הכא נמי אין בו מוסף. ופירש דהכא שאני דתקנה קבועה היתה להבדיל בתפילה ואינה כהזכרת מעין המאורע שהיא הזכרה דלכתחילה. כלומר שאין זה דין הזכרה בלבד אלא עשיית הבדלה כאמור, לכך לולא הטעם שאומרה על הכוס דינו לחזור אם שכח. [ולא קשה קושית הפמ"ג, למה בתפילת ליל שבת אם לא הזכיר קדושת השבת חוזר, והלא מקדש אחר כך על הכוס - אך שם אין זה משום מצות 'קידוש' אלא דין הזכרת השבת בתפילה, כמו בשאר תפילות השבת, והרי הוא יום שיש בו קרבן מוסף הלכך אם לא הזכיר - חוזר. משא"כ הבדלה שקיום המצוה ייעשה אחר כך, ואם משום ההזכרה מעין המאורע שבתפילה, הלא אין שם קרבן מוסף].

רא"ה נוספת, ממה שאמרו בגמרא (כז). שאין אומרים 'הבינו' במוצאי שבתות מפני שצריך לומר הבדלה. מתקיף לה מר זוטרא ונכללה מכלל 'הבינו' ה' אלקינו המבדיל בין קדש לחול'. קשיא. וכתבו ראשונים שאעפ"י שהקשה מר זוטרא על טעם הדבר, הלכה שאין

ב. וביותר קשה שבבאה"ל גופא (רצט,א) העתיק דברי הרמב"ם הללו להלכה. ומה בא להשמיענו אם לא דין זה גופא שחוזר לשתייתו מיד לאחר הבדלה על הכוס.

ושמא כיון שישבו לשותת ואינם חייבים להפסיק כדי להתפלל, דמי למי שפטור מן התפילה כעת, שאין בו חיוב הבדלה שבתפילה כדלהלן. משא"כ כשחייב להתפלל עתה, אסור לו לטעום עד שיבדיל בתפילה.

כא. ע' בשיעור עט,ח.

קודש לחול. וכיון שכן, היה מקום לחייב לומר 'אתה חוננתנו' גם בשניה. ומדלא אמרין כן מוכח שאף בשאר הזכרות דמעין המאורע, בתפילת התשלומין אין מזכירים, מפני שהיא באה עבור תפילת יום אחר. אמנם מכל שאר הראשונים דלית להו דינא דהמכתם, מבואר שחלוק דין הזכרת מעין המאורע לאמירת הבדלה בתפילה וכנ"ל]. כב

מענתה יש לשאול, כיון שההבדלה בתפילה מחוייבת ממצות הבדלה ולא משום דין התפילה בלבד, א"כ מדוע נשים אינן חייבות בתפילת ערבית במוצאי שבתות, כדי לקיים מצות הבדלה שהן מצוות בה. עוד הקשה בספר יד אליהו מהא דר' יהודה היה מתפלל משלשים יום לשלשים יום לפי שהיה טרוד בגרסתו (ר"ה לה) - והלא גם מי שתורתו אומנותו אינו נפטר מכל שאר המצוות, וכיון שהוא מחויב בהבדלה בדין הוא שיתחייב להתפלל במוצאי שבתות. ועוד הקשה דלמ"ד תפילת ערבית רשות, במוצאי שבתות וימים טובים מיהת תהא חובה. ועו"ק מדאמר רב (בסוף יומא) תפילת נעילה פוטרת של ערבית - והלא צריך להבדיל בתפילה. ואמנם כבר הקשו כן בירושלמי (ברכות ד, א) על רב, אבל צריך להבין דעת תלמוד דידן.

והוכיח מזה הג"ר אליהו רגולר, שאעפ"י שממצות הבדלה היא לעשותה בתפילה, לא תקנו כן אלא למי שמחויב עתה להתפלל, אבל אם מצד דיני תפילה פטור הוא, רשאי להבדיל בדברים שלא בתפילה. ועל כן הנך דפטירי מהתפילה, וכן כשמתפלל נעילה והיא פוטרתו מלהתפלל ערבית, אינו זקוק להתפלל משום מצות הבדלה. וטעם הדבר מובן על פי הנ"ל, כי מה שתקנו ההבדלה בתפילה, היינו מפני שהוא בא להתפלל תפילת חול ולתבוע צרכיו [וביו"ט שחל אחר השבת - תפילת יום טוב שאינה של שבת], אבל כשמצד הדין פטור הוא מלהתפלל, מבדיל שלא בתפילה. ולפי זה מתורצת גם כן הקושיא מנשים כג'. [אכן הרא"ה (בברכות כז) כתב במפורש שבמוצאי שבת לכו"ע תפילת ערבית חובה, משום הבדלה. אך מסתימת שאר כל הראשונים אין נראה כן. וצ"ע מה יענה הרא"ה על הקושיות מר"י שלא

מזכירים. וטעם הדבר מתבאר ברא"ה שם שהואיל והיא מצות הבדלה שקבעה בתפילה, לא ראו חכמים לקצרה ולהכלילה בתפילה, דמצוה בפני עצמה היא. והיינו כנ"ל שאין זו תוספת לתפילה בעלמא אלא דין לעצמו הוא, להבדיל.

והנה מי ששכח להתפלל ערבית במוצאי שבת ומתפלל שחרית שתיים, נקט הפמ"ג שאומר 'אתה חוננתנו' בתפילה השניה שהיא תפילת התשלומין לערבית, ואילו רעק"א נקט שאומר בראשונה. ובבאור הלכה האריך בקושיות על רעק"א והכריע משום כך כהפמ"ג. אבל כבר נודע שהבאור בדברי רעק"א כמו שכתב הגר"ח (בסנסטיל) שההבדלה היא דין בתפילה הראשונה הנאמרת בימי החול, ולפי"ז מתורצות כל הקושיות על הגרעק"א. ומובן היטב לפי האמור, שאין אמירת ההבדלה נוסח תפילת ערבית, אלא קיום מצות הבדלה בתפילה הראשונה של חול.

[אם כי יש להעיר שמתוך דברי המכתם נראה שנקט שלאחר שתקנו חיוב הבדלה בתפילה, שוב איכא בזה נמי דין מדיני התפילה כהזכרת מעין המאורע, שכתב ללמוד ממה שאמרו בגמרא (ברכות כו:): טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול, מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה - מכאן שמי שלא התפלל תפילת מנחה בערב ראש חדש ומתפלל ערבית שתיים, אומר 'יעלה ויבוא' בראשונה ולא בשניה. ויש לתמוה על השוואתו זו, הלא בהבדלה אין טעם להבדיל פעמיים שהרי כבר קיים מצות הבדלה, ופשוט שיבדיל רק בראשונה [ובייחוד לדברי הגר"ח שהוא דין בתפילה ראשונה של חול, ולא דוקא במוצאי שבת], משא"כ ב'יעלה ויבוא' כיון שסו"ס מתפלל ערבית שתיים, והרי עתה הוא ראש חדש, מדוע לא יזכיר בכל התפילות שמתפלל בר"ח מעין המאורע. ואכן כן נקט הרמ"א להלכה (קח, ט), וכפי שכתב המג"א שם דלא דמי להבדלה מהטעם שנתבאר.

ועל כרחנו לפרש שדעת המכתם היתה שגם אמירת 'אתה חוננתנו' כדין הזכרת מעין המאורע היא, שכך תקנו נוסח התפילה במוצאי שבתות, להזכיר בהן הבדלה בין

כב. וע' שש"כ ח"ב פרק נח הערה סא שהביא מהגרשו"א לתמוה על מה שכתב בדע"ת בשם החת"ס שמסתמא דעתו של האיש שלא לצאת ידי חובת הבדלה בתפילה אלא בכוס, שלכן יכול להוציא את הנשים אעפ"י שלא התפללו [אף להדגמ"ר שצדד שאין ערבות כלפי הנשים] - והלא האמירה נתקנה בתפילה למצות הבדלה. וגם מבואר בברכות לג. שעיקר תקנתא דהבדלה היא בתפילה.

כג. ומ"מ גם לפי מה שאנו נוקטים שאינן חייבות להתפלל ערבית כדי להבדיל בתפילה, אם הן מתפללות - חייבות להבדיל בתפילה, שכן תיקנו הבדלה לכל המתפלל. (וכך יש לפרש מש"כ הגר"ז (רצו, יט) שגם הנשים חייבות להבדיל בתפילה, כלומר כאשר הן מתפללות). ויש לעיין לפי"ז באשה שהתפללה ושכחה לומר 'אתה חוננתנו' ואכלה קודם הבדלה על הכוס, האם חייבת לחזור ולהתפלל אם לאו, ש"ל דבאופן זה כבר חלה עליהו חובת הבדלה בתפילה הלכך צריכות לחזור ולהתפלל. ובשש"כ הביא מכמה אחרונים שצדדו כן.

התפלל אלא משלשים לשלשים יום, ומנעילה הפוטרת של ערבית, ומנשים].

[שיטת הרמב"ם בנידון זה]

ו) והנה הרמב"ם (תפילה י, יד) כרך דין זה דטעה ולא הזכיר הבדלה בחונן הדעת אינו חוזר, עם הזכרות שבחנוכה ופורים ותעניות שאינו חוזר. ודקדק באבן האזל שם הלא אין טעמם שוה, דבכל הנך הטעם הוא מפני שאין חוזרים על הזכרה ביום שאין בו קרבן מוסף, ואילו בהבדלה הטעם מפורש בגמרא מפני שמבדיל על הכוס. והרי יש גם נפקותא לדינא - שאם אין לו כוס דינו לחזור כנ"ל. עוד הקשה על השמטת הרמב"ם לדין טעה בזו ובזו שחוזר ומתפלל. ומחמת כן חידש שאמנם להלכה הרמב"ם לא נקט כטעם הגמרא אלא סובר שהבדלה בתפילה הריהי כשאר הזכרת מעין המאורע, הלכך גם אם אין לו כוס להבדיל, או גם אם אכל קודם הבדלה על הכוס - אינו חוזר ומתפלל. אלא שהקשה מה ראה הרמב"ם לנטות מהסוגיא המפורשת אשר לא מצינו חולק עליה.

ואמנם היה מקום לסייע לדבריו גם מכך שהרמב"ם לא הביא כלל דין הבדלה בתפילה בהלכות שבת עם שאר דיני הבדלה, אלא בהלכות תפילה (בפ"ב הי"ב). וגם שם הביא זאת בסמיכות לתוספת שבחנוכה ופורים. ומשמע לכאורה שהיא הזכרת מעין המאורע ולא קיום מצות הבדלה. ובאשר לקושיא על מקור דברי הרמב"ם, היה מקום לומר שסמך על סוף הסוגיא בברכות לג: א"ל רבינא לרבא הלכתא מאי [המבדיל בתפילה, צריך שיבדיל על הכוס או לא]. א"ל כי קידוש, מה קידוש אע"ג דמקדש בצלותא מקדש אכסא אף הבדלה נמי אע"ג דמבדיל בצלותא מבדיל אכסא.

אך באמת אין נראה לחדש כן, אלא כפי שמוכח מכ"מ שדין הבדלה בתפילה אינה הזכרת מעין המאורע בלבד אלא קיום דין הבדלה הוא כנ"ל. ומה שכרך

הרמב"ם דין זה עם חנוכה ופורים, נראה שכוונתו בזה לענין אחר, וזה על פי מה שנתבאר במק"א כד בפשט החילוק בין יום שיש בו מוסף שאם שכח ולא הזכיר חוזר, ליום שאין בו מוסף שאינו חוזר, שראשי חדשים ושבבות נקראים 'מועד' (ע' ערכין י) וכדאיתא ברש"י חגיגה (יז) שזהו משום קרבן המוסף, ועל כן התפילות באותם ימים הן 'תפילות מועד' ולא תפילות חול בעלמא [והרי קבועה בהם תפילה מיוחדת לאותו יום, תפילת המוספין. ערשב"א ברכות שם], הלכך כל שלא אמר 'עלה ויבוא' הרי עשאה תפילת חול, כי רק ע"י הזכרת מעין המאורע נעשית תפילת המועד, ולכן חוזר ומתפלל דאמירת 'עלה ויבוא' הוא מעיקר מטבע התפילה, משא"כ ביום שאין בו מוסף שאינו מועד הרי תפילתו תפילת חול היא אלא שתקנו להוסיף בה דברים, הלכך אינו חוזר - וכמדוייק כל זה מלשונות הרמב"ם, כמבואר שם.

וא"כ זהו שבא הרמב"ם לבאר בהביאו דין 'אתה חוננתנו' בסמוך ל'על הנסים', שכמו מי ששכח ולא הזכיר הבדלה בתפילה אינו חוזר, והיינו מפני שאין ההבדלה משנה את מהות התפילה במוצאי שבתות להחשב תפילה אחרת, שהרי זהו יום חול כשאר ימות השבוע, רק ההבדלה תוספת היא המשולבת בתפילת החול, כמו כן ומאותו הטעם בחנוכה ופורים ובתעניות, תוספת היא שתקנו חכמים להזכיר מעין המאורע, ואין שם שינוי בחלות שם התפילה כבתפילת ראשי חדשים וחולו של מועד. וא"כ הדרינן לקמייתא, דלעולם אמירת ההבדלה בתפילה, קיום דין הבדלה הוא ואינה הזכרת מעין המאורע כבחנוכה ופורים, ומה שהשווה אותם הרמב"ם להדדי, היינו רק לענין זה שבשניהם הגדר הוא תוספת לתפילת חול ואינו מעיקר מטבע התפילה, שהוא הטעם דאינו חוזר, לאפוקי הזכרה ביום שיש בו מוסף שהזכרה היא מעצם חלות שם תפילת מועד של היום, הלכך אם לא הזכיר חוזר.

עיקרי דברים

קבעוה על הכוס, וממנו נובע האיסור לאכול קודם הבדלה.

על כן מותר לעשות מלאכה לאחר הבדלה בדברים אבל לאכול אסור עד שיבדיל על הכוס, להרמב"ם ודעימיה.

נראה מדברי הרמב"ם שאם הבדיל על הכוס, מותר לאכול אף טרם הבדיל בתפילה [ובמשנ"ב הביא בשם אחרונים לאסור. וצ"ע]. ומובן הדבר לפי האמור, כי איסור אכילה שייך רק לקיום הבדלה על הכוס.

ברשב"א מבואר שהעושה מלאכה קודם הבדלה, וגם שכח להזכיר בתפילתו 'אתה חוננתנו' - חוזר ומתפלל, שהרי זה טועה ומחסיר בשתי ההבדלות. ודבריו מוסברים לפי האמור. (ד)

יש להוכיח מכמה מקומות שהבדלה בתפילה אינה באה כחובת תפילה, כגון הזכרת מעין המאורע בחנוכה ופורים, אלא עניינה קיום מצות הבדלה שתקנוה להעשות בתפילה.

ונראה כן אף בדעת הרמב"ם, הגם שלכאורה היה נראה להוכיח מדבריו אחרת וכמו שצדד בדעתו באבן האזל. [אכן בדעת המכתם נראה שיש בה גם קיום הזכרת 'מעין המאורע' בתפילה]. (ה ו)

בכך מבוארת סברת הפוסקים שמי שלא התפלל מנחה בשבת ומתפלל ערבית שתיים - אינו מבדיל בתפילת התשלומין אלא בראשונה, בניגוד למתפלל בראש חודש תפילת תשלומין על תפילה שהחסיר בערב ראש חדש, שמזכיר בה מעין המאורע.

גם מיושבת בכך דעת רעק"א שמי שלא התפלל במוצאי שבת - מבדיל בתפילת שחרית ולא בתפילת התשלומין הבאה אחריה - כי מצות הבדלה שייכת לתפילת חול הראשונה [כמוש"כ הגר"ח], ולא לזמן מוצאי שבת בדוקא. (ה)

אעפ"י שההבדלה שבתפילה 'חובת הבדלה' היא כאמור, לא תקנוה אלא למי שחייב עתה להתפלל, אבל מי שפטור [וכן למ"ד תפילת ערבית רשות, קודם שקבלוה כחובה. מלבד לדעת הרא"ה] - אינו חייב להתפלל כדי לקיים הבדלה בתפילה. (ה)

א) לדעת הרמב"ם, מצות הבדלה מדאורייתא, משום 'זכור את יום השבת לקדשו'. לדברי הר"ש משאנץ מקורה מ'ולהבדיל בין הקדש ובין החול', ובכלל זה שבתות וימים טובים. וכן מורה פשט לשון הרמב"ם, שגם קידוש והבדלה בימים טובים מדאורייתא - כי גם הם נקראו 'שבתות', ובכלל 'זכור' הם. [ויש שלמדו קידוש ביו"ט מ'מקראי קדש']. (א)

ב) כמה נפקותות אפשריות יש בנידון זה, אם המקור הוא מ'זכור' או מ'להבדיל': חיוב נשים בהבדלה; קטן שהגדיל במוצאי שבת; עשיית הבדלה קודם צאת השבת או מופלג במוצאי שבת; הבדלה וברכת המזון על כוס אחת. (ב)

ג) איסור עשיית מלאכה קודם הבדלה, נראה שנחלקו בגדרו הראשונים [כפי שהעמיד הגר"ז] אם הוא משום לתא דשבת, שאיסורי השבת ממשיכים מדרבנן עד שיבדיל (כ"מ ברש"י). וכן משמע בירושלמי. וכן נראה שנקט המג"א (ועוד פוסקים), או משום לתא דחובת הבדלה, כשם שאסור להתעסק בחפציו קודם התפילה (כן נראה בדעת הרי"ף). ויש צד לומר דהא והא איתנהו (כן נראה במג"א ודה"ח בהבנת שיטת רבנו ירוחם).

נפקא מינה לענין מהות המלאכה שנאסרה; האם כל מלאכה האסורה בשבת נאסרה קודם הבדלה, או רק מלאכה כבדה. וכן נפ"מ במלאכה שלצורך הבדלה. וכן לענין הנאה ממלאכה שנעשתה קודם הבדלה. וכן לענין איסור מלאכה קודם הבדלה על הכוס. (ג)

ה) מדברי הרמב"ם נראה שאיסור מלאכה ואיסור טעימה לפני הבדלה, יסוד עניינם אחד - להסמיך ההבדלה לשבת קודם שיתעסק האדם בענייניו, במלאכתו או באכילתו. והוא מעיקר קביעת זמן ההבדלה - לעשותה קודם המלאכה והאכילה. (ד)

ו) שתי פנים הן בהבדלה; אמירת דברים להבדיל בין קדושת השבת לימי החול. פן זה שייך לקדושת השבת ולשבייתת מלאכה, וממנו נובע איסור מלאכה קודם ההבדלה. מצד זה די בהבדלה בדברים להזכיר את השבת ואת הבדלתה, ובכך מותר במלאכה. פן נוסף הוא כבוד השבת, שמלווה את המלך ביציאתו. ומצד פן זה